

Национален институт на правосъдието
“Повишаване капацитета на съдебната система и обучение по Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи в Националния институт на правосъдието”
Договор № 93-00-42/20.02.2013 НФМ 2009-2014

Правото на свобода

гр. София, 2013 г.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Норвежкия финансов механизъм 2009-2014. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Националния институт на правосъдието и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Програмния оператор или на Донора.

Общи принципи

- Урежда всички аспекти на лишаването от свобода – по каквато и да е причина – от първоначалното задържане до освобождаването.
- Защитава срещу произволно задържане – без свобода е трудно да се ползват останалите права по Конвенцията.
- Всички ограничения или рестрикции на правото на свобода трябва да бъдат тълкувани ограничително.
- На правото на свобода е дадена целенасочена интерпретация и автономно значение.
- Всяко лишаване от свобода следва да бъде:
 - извънредна мярка;
 - обективно обосновано;
 - за срок, не по-дълъг от абсолютно необходимото;
 - основанийето за лишаване от свобода трябва да бъде внимателно проучено.
- Поради това отправна точка за съдията следва да е постановката, че лицето следва да е свободно.

Общи принципи - продължение

Член 5 е разпоредба с две функции:

- a) Служи като мерило за законността на задържането;
- b) Осигурява набор от процесуални мерки за защита на задържаните.

Отправната точка е:

- Всяко лишаване от свобода задължително ТРЯБВА да е систематично документирано от самото начало.

Член 5, т. 1

Всеки има право на свобода и сигурност. Никой не може да бъде лишен от свобода, освен в следните случаи и по реда, предвиден от закона:

Член 5, т. 1 - продължение

- Налице е презумпция в полза на свободата.
- Задължението за представяне на доказателства (тежестта на доказване) пада върху отнемащите свободата.
- Изразено е в абсолютно отношение, но с ясно посочени ограничения.
- Арест или лишаване от свобода са законосъобразни само ако са позволени по смисъла на чл. 5, т. 1 (а) до (f).
- Какво съставлява лишаване от свобода?
- Какви са изискванията към реда, „предвиден от закона“?
- Дерогацията е допустима по време на война или на друго извънредно положение, застрашаващо съществуването на нацията.

Член 5, т. 1 - продължение

- а) Законосъобразно лишаване от свобода по силата на постановена от компетентен съд присъда.
- Компетентен съд е този, който има юрисдикция да разгледа делото.
 - Компетентният съд трябва да е независим от изпълнителната власт и страните по делото. **ЙОДЖАЛАН с/у ТУРЦИЯ (12 май 2005), §§112-118; A.S. с/у ПОЛША (20 юни 2006), §§77-83**
 - Фактът, че дадена присъда е отменена след обжалване не засяга непременно законосъобразността на лишаването от свобода, докато трае процедурата по обжалване. Чл. 5, т. 1 (а) не съдържа задължение за законосъобразна присъда, а само за законосъобразен арест или лишаване от свобода. (*Дуюб с/у Нидерландия (04.08.1999); СТОИЧКОВ с/у БЪЛГАРИЯ (24 март 2005), §51*)
 - Въпреки че има провинения, когато постановената присъда няма законово основание в националното право. (*Цирлис и Кулумпас с/у Гърция (29.05.1997)*)
 - Затова въпросите относно подсъдността са важни.
 - Причината за арест или лишаване от свобода трябва да е постановена присъда (*Уийкс с/у Обединеното кралство. (02.03.1987)*)
 - Включва психиатрична хоспитализация в заведение за душевноболни лица за лечение и задържане като алтернатива на първоначално постановена присъда.
 - Фактът, че присъдата е постановена в чужбина не прави сам по себе си ареста или лишаването от свобода незаконосъобразно. (*Дрозд и Янушек с/у Франция и Испания (26.06.1992)*)

Член 5, т. 1 - продължение

- b) Законосъобразен арест или лишаване от свобода за неизпълнение на законосъобразно съдебно решение или с цел осигуряване на изпълнението на задължение, предписано от закона.

Законосъобразно съдебно решение

- Разрешава арест или лишаване от свобода за изпълнение на съдебно решение в случай на затрудняване или възпрепятстване, като например:
 - вземане на кръвна проба;
 - снемане на показания;
 - извършване на съдебно-психиатрична експертиза;
 - предаване на владението върху собственост;
 - заплащане на глоба.
- Ако самото съдебно решение нарушава ЕКПЧ, постановеното по силата му лишаване от свобода не е законосъобразно. (*И.К. с/у Австрия (02.06.1993)*)

Задължение, предписано от закона

- Арест или лишаване от свобода не са разрешени, освен ако и докато лицето е имало възможност, но не е изпълнило въпросното задължение. (*Енгел с/у Нидерландия (08.06.1976)*)
- Предписаното от закона задължение трябва да е специфично и конкретно, напр. неизпълнение на военна служба или неносене на документ за самоличност (лична карта).

Член 5, т. 1 - продължение

- с) Законосъобразен арест или лишаване от свобода, с цел да се осигури явяване пред компетентния съгласно закона орган, по обосновано подозрение за извършено престъпление, или когато задържането обосновано може да се смята за необходимо, за да се попречи на лицето да извърши престъпление или да се укрие, след като е извършило престъпление.
- Обоснованото подозрение изисква обективна обосновка, но може да се основава на анонимни информатори. (*Доорсон с/у Нидерландия (26.03.1996)*)
 - Изискват се честност и добросъвестност. (*Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство (30.08.1990)*)
 - Задържане по време на досъдебното производство въз основа на свидетелските показания на лица, които са били съучастници, следва да се разглежда с особено внимание. (*Лабита с/у Италия (06.04.2000)*)
 - Не е необходимо да са налице достатъчно доказателства за повдигане на обвинение, ако задържането е оправдано, за да се подпомогне разследването. (*Брогън с/у Обединеното кралство (29.11.1988)*)
 - Колкото по-дълго е лишаването от свобода, толкова по-силно трябва да бъде необходимото обосновано подозрение. (*Мъри с/у Обединеното кралство (28.10.1994)*)
 - Няма вероятност груповите арести да са съразмерни. (*Йозгюр Гюндем с/у Турция (16.03.2000)*)
 - Не се разрешава превантивно задържане – т.е. трябва да съществува обосновано подозрение за конкретно и специфично престъпление. (*Гуцарди с/у Италия (06.11.1980)*)

Член 5, т. 1 - продължение

- d) Лишаване от свобода на непълнолетно лице въз основа на законосъобразно решение, за да се осигури надзор с възпитателна цел или законосъобразно лишаване от свобода на такова лице, с цел да се осигури неговото явяване пред предвидената в закона институция.
- Родителските права са били използвани като основание за ненужното принудително настаняване на 12-годишно момче в психиатрична клиника с аргумента, че целта е справедлива и основателна, но родителските правомощия не могат да са неограничени и държавата трябва да осигури предохранителни мерки срещу малтретиране. (*Нилсен с/у Дания (28.11.1988)*)
 - Краткосрочно лишаване от свобода за осигуряване на надзор с възпитателна цел може да бъде оправдано, но по-дългосрочно лишаване от свобода без действително образование и възпитание – не. (*Буамар с/у Белгия (29.02.1988)*)

Член 5, т. 1 - продължение

- е) Законосъобразно лишаване от свобода, с цел да се предотврати разпространението на инфекциозни болести, както и на душевноболни лица, алкохолици, наркомани или скитници.
- Лишаване от свобода не се налага, освен ако властите могат да докажат, че са били обмисляни други мерки за изолация без лишаване от свобода, но са били отхвърлени като недостатъчни. (*Витолд Литва с/у Полша (04.04.2000)*)
 - Лишаването от свобода е обосновано само когато дадено лице представлява заплаха за другите или за себе си.
 - Не съществува определение за понятието „скитник“. (*Де Вилде, Умс и Ферсип с/у Белгия (18.06.1971)*)

Лишаване от свобода въз основа на разстройства в психичното здраве

Член 5, т. 1 (е) – продължение

В Решението си по делото *Винтерверп с/у Нидерландия* от 24 октомври 1979 г. Европейският съд по правата на човека е установил петстепенен критерий за задържане на душевноболни лица:

1. Умственото разстройство трябва да бъде установено от обективна медицинска експертиза.
2. Естеството и тежестта на умственото разстройство трябва да са достатъчно извънмерни, за да налагат принудително настаняване.
3. Задържането следва да продължи само докато трае заболяването и степента на разстройство е достатъчно тежка.
4. Когато принудителното настаняване е за неопределен срок, трябва да се провеждат периодични прегледи от орган на съдебната власт, оторизиран да изписва и пуска на свобода.
5. Лишаването от свобода трябва да става в болница, клиника или друго подходящо заведение, одобрено за задържане на такива лица.

Не съществува право на лечение, но нелечението може да е равнозначно на нарушаване правото на физическа неприкосновеност (Член 8) или да представлява нечовешко отношение (Член 3).

Член 5, т. 1 - продължение

- f) Законосъобразен арест или лишаване от свобода на дадено лице, с цел да се предотврати незаконното му влизане в страната, или на лице, против което се предприемат действия за неговото експулсиране или екстрадиране.
- Може да бъде оправдано само ако производството по депортация или екстрадиране е в ход.
 - Ако не е възможна депортация или екстрадиция, задържането престава да бъде допустимо по силата на чл. 5, т. 1 (f). (*Али с/у Швейцария (05.08.1998)*)
 - Въпреки различието от критерия на чл. 5, т. 1 (c) за целите на чл. 5, т. 1 (f) е без значение дали първоначалното решение за експулсиране може да бъде оправдано по силата на националното законодателство или на Конвенцията. (*Чахал с/у Обединеното кралство (15.11.1996)*)

Лишаването от свобода е законосъобразно само ако може да бъде оправдано със следните причини:

- a) Лишаване от свобода след постановена присъда
- b) Лишаване от свобода за изпълнение на съдебни решения или за изпълнение на задължение, предписано от закона
- c) Лишаване от свобода след арест, за да бъде изправено лицето пред компетентните съгласно закона органи
- d) Лишаване от свобода на деца за надзор с възпитателна цел или за явяването им пред компетентните съгласно закона органи
- e) Лишаване от свобода на алкохолици, наркомани, скитници и душевноболни лица
- f) Лишаване от свобода в хода на процедура по депортация или екстрадиция.

Процесуални мерки за защита: Член 5, т. 2

На всеки арестуван трябва незабавно да бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му и всички обвинения, които му се предявяват.

- Важи за всички задържани независимо по каква причина.
- Бързината на съобщаване на основанията зависи от обстоятелствата по случая. Без забава не означава непременно в същия миг: няколко часа може да са достатъчни при арест на терористи (*Мъри с/у Обединеното кралство (28.10.1994)*; **ДАНОВ с/у БЪЛГАРИЯ (26 октомври 2006 г.), §§67-70**)
- Основанията дават възможност на всеки арестуван да оспори законосъобразността на лишаването му от свобода (*Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство (30.08.1990)*)
- Не е необходимо основанията да са в писмен вид.
- Не е достатъчно само да се посочи формална законова разпоредба.
- Трябва да е повече от съобщаване на някого, че е задържан по силата на закон за извънредните ситуации.
- Виж също чл. 6, т. 3 (а)

Процесуални мерки за защита: Член 5, т. 3

Всеки арестуван или лишен от свобода в съответствие с разпоредбите на т. 1 (с) на този член трябва своевременно да бъде изправен пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции, и има право на гледане на неговото дело в разумен срок или на освобождаване преди гледането на неговото дело в съда. Освобождаването може да бъде обусловено от даването на гаранции за явяване в съда.

- *Забавянето преди арестуваният да бъде изправен пред съдия не бива да е повече, отколкото наистина е необходимо за обработка на задържаното лице.*
- *Забавяне от четири дни и шест часа е прекомерно дори и в контекста на тероризма. (Брогън с/у Обединеното кралство (29.11.1988))*
- *Съдията трябва да има право да нареди освобождаването на задържаното лице.*
- *Правомощия да се препоръча освобождаване не са достатъчни. (Ирландия с/у Обединеното кралство (18.01.1978))*

Член 5, т. 3 – продължение: правото на гаранция

- Правото на съдебен процес или освобождаване под гаранция не са алтернативни. (*Вемхоф с/у Германия (27.06.1968)*)
- Конкретните обстоятелства по случая определят дали разумният срок е надвишен или не.
- Съществува презумпция в полза на освобождаването под гаранция. (*Томази с/у Франция (27.08.1992)*) Виж също чл. 6, т. 2 и презумпцията за невинност.
- Съдът е длъжен да се произнесе относно освобождаване под гаранция при първа възможност.
- Основанията да бъде отказано освобождаване под гаранция (която трябва да е обоснована и съразмерна) включват:
 - опасност от укриване;
 - намеса в работата на правосъдието;
 - предотвратяване на други престъпления;
 - опазване на общественения ред;
 - осигуряване защита на обвиняемия.
- Условно освобождаване под гаранция се допуска и е за предпочитане пред задържане по време на досъдебното производство.
- Съдебното производство трябва да е справедливо при спазване на принципа на равните процесуални възможности на страните.
- Възраженията срещу освобождаването под гаранция трябва да са основателни („релевантни“) и достатъчни.
- Когато отказват освобождаване под гаранция, съдилищата са длъжни да посочват причините.

Процесуални мерки за защита: Член 5, т. 4 – *Хабеас корпус (Habeas Corpus)*

Всеки арестуван или лишен от свобода има право да обжалва законосъобразността на своето задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе; в случай че задържането е неправомерно, съдът е длъжен да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице.

- Срочните присъди включват защита по чл. 5, т. 4.
- Безсрочните (доживотни) присъди изискват производства по чл. 5, т. 4 за определяне на възможността за освобождаване.
- Степента на контрол варира в зависимост от контекста, но трябва да може да преразглежда законосъобразността на задържането.
- Трябва да е независим и обективен, и да може да взема решения със задължителна сила, но не непременно публично.
- В сила са принципите за равни процесуални възможности на страните, което предполага състезателно производство.
- Задържащият орган е длъжен да докаже законосъобразността на ареста.
- Може да е необходимо осигуряване на ефективна правна помощ / безплатна адвокатска защита.

Член 5, т. 5

Всяко лице, арестувано или лишено от свобода в нарушение на изискванията на този член, има право на обезщетение.

- Лишеното от свобода лице не трябва да доказва недобросъвестност от страна на властите, но грешка при прилагане на правото не поражда непременно право на жалба.
- Доказването на понесени вреди не противоречи на чл. 5, т. 5, ако неблагоприятните последици включват морални вреди.
- Дори ако лишаването от свобода е законосъобразно съгласно националното законодателство, то поражда право на обезщетение, ако е незаконосъобразно по смисъла на ЕКПЧ. (*Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство (30.08.1990)*)
- Чл. 5, т. 5 гарантира право на обезщетение. Плащане *ex gratia* не е достатъчно.

Член 5 – проверките

- Приложима ли е разпоредбата на чл. 5 (т.е. лишено ли е въпросното лице от свобода?)
- Ако е така, какво е правното основание за лишаването му от свобода и спазени ли са процесуалните изисквания на вътрешното право?
- Ако е така, допустимо ли е лишаването от свобода съгласно чл. 5, т. 1 (а) до (f)?
- Ако е така, съобщени ли са на лицето основанията за лишаването му от свобода в съответствие с чл. 5, т. 2?
- Ако е така, съществува ли процедура, с която лицето може да обжалва законността на своето задържане пред съдебен орган в съответствие с чл. 5, т. 4?
- В контекста на наказателното правосъдие спазени ли са правата в досъдебното производство по чл. 5, т. 3 (като се има предвид, че освобождаване под гаранция и гледане на делото в разумен срок не са алтернативи)?
- Във всички случаи – съществува ли изпълнимо основание и право на обезщетение за всеки лишен от свобода в нарушение на правата му по чл. 5?

Н.В. Важно: Всяко лишаване от свобода трябва да бъде систематично документирано от самото начало.